

ÖSSZEÁLLÍTÁS NEMZETKÖZILEG ELISMERT ÉS A TK-VAL FONTOS KAPCSOLATOKAT ÁPOLÓ KÜLFÖLDI TÁRSADALOMKUTATÓKRÓL¹

Demeter Márton – Kováts Ildikó – Levendel Ádám – Pártos Ferenc – Terestyéni Tamás – Vörös Csilla

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.53

Absztrakt

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) egykori kutatói felidéznek öt olyan, nemzetközileg elismert külföldi társadalomkutató – George Gerbner (USA), Larry Gross (USA), James Halloran (UK), Percy Tannenbaum (USA), Borisz Firszov (SZU/Oroszország) – személyiségét és tudományos teljesítményét, akiket jelentős szakmai kapcsolat fűzött a TK-hoz és igazgatójához, Szecső Tamáshoz. Ezek a tekintélyes tudósok nagymértékben segítettek a TK-nak és munkatársainak az integrációját a kommunikáció- és médiakutatás nemzetközi közösségéhez.

Kulcsszavak

kommunikáció- és médiakutatás, TK és Szecső Tamás, nemzetközi tudományos kapcsolatok

A COMPILATION ON INTERNATIONALLY RENOWNED FOREIGN SCOLARS WITH NOTEWORTHY TIES TO TK

Márton Demeter – Ildikó Kováts – Ádám Levendel – Ferenc Pártos – Tamás Terestyéni – Csilla Vörös

Abstract

Former staff members of the Mass Communication Research Centre (TK) recall the personality and scientific achievements of five internationally-renowned scholars – George Gerbner (USA), Larry Gross (USA), Percy Tannenbaum (USA), James Halloran (UK), and Boris Firssov (USSR/Russia) – who had significant professional contacts with TK and its director, Tamás Szecső. All these respectable scientists helped integrate TK and its associates with the international community of communication and media research.

Keywords

communication and media research, TK and Tamás Szecső, international scientific relations

¹ Ez az összeállítás nem hangzott el előadásként a TK 50 konferencián, hanem a konferencia kontextusában interneten cserélődött üzenetek nyomán formálódott, meggyőződésünk szerint szervesen illeszkedve a konferencia anyagához. (a szerzők és a szerkesztők)

Az alább következő összeállítás – mint a nyitó oldalon az absztrakt is jelzi – öt olyan tekintélyes külföldi kommunikáció- és médiakutató szakembert igyekszik közel hozni az olvasókhoz, akikkel a Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak, illetve a központ munkatársainak annak idején szoros szakmai és nem ritkán baráti kapcsolatuk volt (és esetleg van mind a mai napig): George Gerbner (USA), Larry Gross (USA), James Halloran (UK), Percy Tannenbaum (USA), Borisz Firszov (SZU/Oroszország). Aligha vitatható, hogy a kommunikáció- és médiatudomány nemzetközileg kiemelkedő személyiségeiről van szó, azonban az összeállítás a legkevésbé sem mondható teljesnek, mivel csak részben fedi a TK egykori kiterjedt külföldi kapcsolatrendszerét. Hogy csak néhányat említsünk azon kiválóságok közül, akik szintén bekerülhettek volna az összeállításba: B. A. Grusin (SZU/Oroszország, pszichológus, társadalomkutató, magyarul: B. A. Grusin és munkatársai: *A hírek világa*. Membrán Könyvek. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1984.), Dallas, W. Smythe (1907–1992, Kanada, szakterülete a kommunikáció politikai gazdaságtana), Herbert Schiller (1919–2000, USA, médiakutató, olyan még ma is sűrűn idézett könyvek szerzője, mint *Mind Managers* [1973], *Communication and Cultural Domination* [1976]), *Information and the Crisis Economy* [1984], Pavel Câmpeanu (1920–2003, Románia, magyarul: Pavel Câmpeanu: *Rádió, televízió, közön-ség*. MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Szakkönyvtár, Budapest, 1974.)² és még lehetne sorolni. Sajnáljuk, hogy válogatásunknak nem sikerült megemlékeznie mindenkiről, aki számításba jöhetett volna. Hogy legalább utólag kiegészíthessük az összeállítást, ezúton felkérjük egykori TK-s kollégáinkat és a *Jel-Kép* olvasóit, hogy akiknek vannak hasonló szakmai és/vagy személyes emlékeik a TK nemzetközi kapcsolatairól, írják meg azokat, és küldjék el a *Jel-Kép* szerkesztőségének e-mail címére: jelkep_folyoirat@communicatio.hu. A kiegészítéseket előre is köszönik a szám szerkesztői.

² Pavel Câmpeanuról érdekes adalékok olvashatók Molnár Csilla jelen számunkban megjelent tanulmányában.

GEORGE GERBNER

(1919–2005)

Élet és Irodalom

PUBLICISZTIKA – L. évfolyam

14. szám, 2006. április 7.

*Terestyéni Tamás*³

A KULTIVÁCIÓS MEGKÖZELÍTÉS⁴

Múlt év december 24-én elhunyt George Gerbner professzor, a kommunikációkutatás világszerte elismert szaktekintélye. George Gerbner azok közé a Magyarországról elszármazott tudósok közé tartozott, akik külföldön vívtak ki maguknak nemzetközi elismertséget. Budapesten született, 1939 óta élt az Amerikai Egyesült Államokban. Egyetemi tanulmányait már Kaliforniában végezte. A kommunikációs stúdiók professzoraként 1964-től 1989-ig a dékánja, majd nyugdíjba vonulása után tiszteletbeli dékánja volt a Pennsylvanai Egyetem Annenberg Kommunikációs Iskolájának (University of Pennsylvania, The Annenberg School of Communications), amely munkásságának köszönhetően a médiakutatás egyik fellegvárává vált az Egyesült Államokban. 1990-től a telekommunikáció Bell Atlantic professzora volt a Temple Egyetemen (Temple University), emellett elnökként szervezte és vezette az általa alapított Kulturális környezet mozgalmat (Cultural Environment Movement). Kiterjedt nemzetközi tudományos kapcsolatai között (számos ország egyetemén tanított vendégprofesszorként) kiemelt hely jutott a magyarországi társadalomtudományi műhelyekkel fenntartott együttműködéseknek. Gyakori látogatásai alkalmával szakmai tanácsaival támogatta az itteni intézetek munkáját, és számos (fiatal) magyar kutatót segített hozzá ahhoz, hogy bekapcsolódhassanak a nemzetközi tudományos életbe.

Gerbner professzor tudományos vizsgálódásainak középpontjában az a kérdés állt, hogy milyen kulturális változásokat eredményezett a modern elektronikus tömegmédiá, elsősorban a televízió megjelenése és elterjedése a XX. század második felében. E változások leírására kulturális mutatók (cultural indicators) rendszerének kidolgozását kezdeményezte. A kulturális mutatók a kultúra tartalmát és időbeli folyamatait jellemző mérőszámok, amelyek annak kimutatására szolgálnak, hogy a televízió szakadatlan műsorfolyamában a nézők elé tárt szimbolikus világ miképpen járul hozzá a közönség világgépének, a társadalomról alkotott hiedelmeinek, az embertársakkal kapcsolatos attitűdjeinek formálódásához. Gerbner professzor gondolatainak eredetiségét nem utolsósorban az adja, hogy kutatásaiban a médiával kapcsolatos társadalmi hatalom működését, a közvetített tartalmak (a műsorfolyam) összetételét, a felszín alatt megbúvó tényleges üzenetét és jelentését, valamint mindennek a kulturális környezethez való hozzájárulását és a szocializációban játszott szerepét egymással szoros kölcsönhatásban szemlélte, következetesen érvényesítve azt a sokat hangoztatott tételét, hogy a médiában a társadalom az üzenet.

A kommunikáció és a média kutatói számára George Gerbner neve a legszorosabban összefonódott az úgynevezett kultivációs elemzéssel, amelynek fókuszában a kommuniká-

³ A TK egykori munkatársa: teres.tamjud@t-online.hu

⁴ Másodközlés Kovács Zoltánnak, az *Élet és Irodalom* hetilap főszerkesztőjének engedélyével.

ciónak a kultúra termelésében, fenntartásában és áthagyományozásában játszott szerepe áll. A közösségek tagjai között cserélődő közleményeknek, egyfelől az aktuális valóságra vonatkozó beszámolóknak, híreknek, tudósításoknak, másfelől – talán még nagyobb súllyal – az elképzelt, kitalált történeteknek, meséknek, fikciós narratívumoknak, tehát a filmeknek, tévéjátékoknak az összességében végső soron megmutatkozik, hogy e közösség számára egyáltalán mi létezik, mi tartozik bele a világba, mi a fontos, mi a lényeges, mi a jó, mi a rossz, mi a helyes, mi a helytelen, mi mivel és hogyan függ össze, vagyis a közlemények összességéből kirajzolódik a feltevéseknek az a rendszere, amelyen keresztül a közösség tagjai önmagukat, múltjukat, jövőjüket, céljaikat szemlélik. A kommunikáció nemcsak egyszerűen visszatükrözi, felmutatja, hanem meg is erősíti azokat a kulturális feltevéseket, amelyekkel a közösség a világ felé fordul. A kultúra szempontjából a kommunikációnak az az alapvető funkciója, hogy közlemények termelésével, cseréjével és generációról generációra történő áthagyományozásával folyamatosan ébren tartsa, előtérbe helyezze, erősítse, egyszóval kultiválja a létre, a fontosságra, az értékekre és az összefüggésekre vonatkozó közös kulturális feltevéseket.

A tömegkommunikáció elektronikus eszközei, mindenekelőtt a televízió által közvetített szakadatlan közlésfolyam a kulturális környezet legfontosabb összetevőjévé és a modern társadalmak tulajdonképpen egyetlen olyan egyetemes forrásává vált, amelynek a család és az iskola mellett meghatározó szerep jut a társadalom közös kulturális feltevéseinek és értékeinek kultivációjában és a felnövekvő generációk szocializációjában. A tömegkommunikációnak kitett közönség a közlemények áradatából tudja, tanulja meg, hogyan állnak a dolgok a világban, mire kell és érdemes figyelni, mi a fontos, a lényeges, mi a jó, mi a rossz, mi mivel és hogyan függ össze. Mindemellett a közleményfolyamban való részesedés az egyetlen olyan önkéntesen vállalt és közös tanulási forma, amely egy társadalom legtöbb tagja esetében még szórakoztat, és örömet is okoz.

A „tanulás” szó itt természetesen nem a hétköznapi értelemben szerepel. Ha például a képernyőn sorozatosan látunk orvosokat tevékenykedni, mi magunk nem fogjuk megtanulni az orvosi szakma rejtelmét, és nem tudunk majd betegeket gyógyítani. De az orvosokkal kapcsolatos történetek sokaságából megismerjük az orvost mint egy társadalmi és személyiség-típust, mint jó vagy rossz embert, mint hozzánk hasonlót vagy különbözőt, mint olyat, aki társadalmilag sikeres vagy sikertelen, akit megbecsülnek vagy megvetnek stb. Közlemények sokaságából e nem hétköznapi értelemben tanuljuk meg, mire érdemes figyelni, mit kell fontosnak tartani, mi a szabályszerű, mi a szabályellenes, kiket becsül meg a társadalom, kiket nem, kiknek van befolyásuk a dolgok menetére, és kiknek nincs, kik a sikeresek, kik a sikertelenek stb.

Egy olyan közösségben, amely a kommunikációnak csak a szóbeli módozatait ismeri, és amelyben a kommunikációban való részvétel módja nem kötődik specializálódott szerepekhez vagy hatalmi pozíciókhoz, elvileg bárki hozzájárulhat a közlemények termeléséhez, az eseményekről szóló beszámolókhöz és a történetek meséléséhez és ezen keresztül a közös feltevések, elképzelések, hiedelmek alakításához, vagyis itt a kommunikáció a közösség egészének kontrollja alatt áll. A modern tömegkommunikáció erősen tagolt és intézményesült világában viszont azok a személyek és csoportok, akik vagy amelyek társadalmi helyzetüknél, illetve intézményi szerepüknél fogva jelentős befolyást képesek gyakorolni a közlemények termelésének folyamatára, a bennük kultivált feltevések, értékek, képek rendszerére is hatással bírnak. Ebből adódóan a modern társadalmakban igen fontos kérdéssé vált, kik tartják kezükben a tömegkommunikációs technológiákat, kik és hogyan szabályozzák a kommunikációs folyamatokat, és milyen érdekek, szempontok, előfeltevések érvényesülnek a közlemények tartalmában.

Végiggondolva ezt a folyamatot, a tömegkommunikáció vizsgálatának három, egymással szorosan összefüggő tárgya kínálkozik.

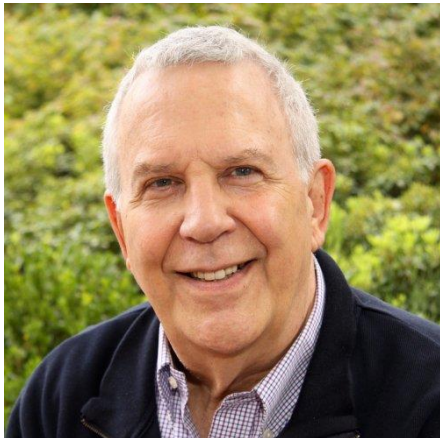
- ◆ Az intézményrendszer vizsgálatában arra irányul a figyelem, hogyan működik és szabályozódik a közleményfolyam előállításának intézményi folyamata, milyen intézményi szerepek, befolyási csatornák, szerepközi kapcsolatok, döntési mechanizmusok, kodifikált és hallgatólagos szabályok, előírások, szankciók, cselekvései kényszerpályák jellemzik a tömegkommunikációs intézményeket. Például a szerkesztőségi döntési és ellenőrzési mechanizmusoknak és az eljárásmodoknak a tanulmányozása számos esetben arra az eredményre vezetett, hogy az újságírók – általában anélkül, hogy nyíltan megfogalmazott szabályoknak engedelmessé nének – hétköznapi munkájukban sokkal inkább a tulajdonosok és a vezetők vélt vagy valós elvárásainak igyekeznek megfelelni, semmint hogy figyelembe vennék a közérdeket vagy a közönség igényeit.
- ◆ A közleményfolyam vizsgálatában olyan kérdésekre keresik a választ tartalomelvező módszerekkel, hogy milyen társadalomkép bontakozik ki a közleményekből, milyen társadalmi típusok, milyen sorsok, konfliktusok, megoldási módok ábrázolódnak, milyen értékek, cselekvési és életvezetési stratégiák jelennek a cselekményekben, milyen karakterek és milyen cselekvések mutatkoznak jónak, sikeresnek és vonzóknak, és milyenek rossznak, sikertelennek visszataszítóknak, és persze mi az, ami igen nagy gyakorisággal, és mi az, ami csak ritkán vagy egyáltalán nem tűnik fel.
- ◆ Végül a kultivációs elemzés a közleményfolyam tartalmának jelfunkcióját igyekszik feltárni: mi a társadalmi-kulturális jelentése, tulajdonképpeni üzenete, „tanulása” a közönség számára mindannak, ami a közleményekből nagy gyakorisággal elérhető. Ha például a televíziós műsorfolyamban az etnikai kisebbségek vagy a szellemi fogyatékosok rendre előnytelen szerepekben, vesztesékként, áldozatokként vagy gonosztevőkként, bűnözőkként jelennek meg, akkor ez olyan szimbolikus társadalmi környezetet teremt a nézők számára, amelyben az a természetes, az a magától értetődő, hogy ezek a csoportok a társadalom peremére szorultak élnek.

Ebben az elgondolásban a média hatása nem abban áll, hogy egy-egy közlemény vagy kampány hatására módosulnak-e a befogadói attitűdök vagy viselkedések, hanem hogy a közönség a jelentős részt a média által teremtett kulturális környezetben él és szocializálódik, így a dolgokat és történéseket szükségképpen ehhez a kulturális környezethez mérten, ehhez viszonyítottan, ennek tükrében érzékeli és értelmezi.

A XX. század utolsó két évtizedében a tömegkommunikáció „klasszikus” egy forrás-sok befogadó modellje a sokcsatornás (műholdas, kábeles) televíziózás színrelépésével átadta a helyét egy olyan tömegkommunikációs struktúrának, amelyben már sok forrás kínálta közleményeit egy egyre erősebben fragmentálódó közönségnek, majd az ezredfordulóra az új infokommunikációs eszközök (számítógép, internet, digitalizáció) megjelenésével és gyors terjedésével maga az a televíziós korszak is lezárult, amelyben az audiovizuális műsorszórás számított a legnépszerűbb kultúratermelő és -közvetítő eszköznek, és amelyről elmondható volt, hogy a televízió uralta. A kultiváció fogalma ebben az új kommunikációs környezetben újraértelmezésre szorul, ez azonban mit sem von le annak a gerbneri gondolatnak az érvényességéből, hogy a média az értékeknek és a kulturális előfeltevéseknek az egyik legfőbb forrása.

Gerbner professzor vizsgálódásait erőteljes társadalomkritika hatotta át. Bár megállapításai óhatatlanul szorosan kötődtek ahhoz az amerikai kontextushoz, amely az ihletőjük volt, gondolatait és kutatási eredményeit Magyarországon is, és a halála után is aktuálissá teszi az eredetiség, a tudományos érték és a kultúráért érzett felelősség.

LARRY P. GROSS

A philadelphia-i Pennsylvániai Egyetemen (George Gerbner munkatársaként) a kommunikáció professzora (University of Pennsylvania, Annenberg School for Communication), majd 2003-tól a Los Angeles-i Dél-Kaliforniai Egyetemen professzor és a Kommunikáció és Újságírás Iskola igazgatója (University of Southern California, Annenberg School for Communication and Journalism).

*Vörös Csilla*⁵

Larry Gross az Annenberg School, University of Pennsylvania professzoraként járt a TK-ban, úgy emlékszem, az 1980-as évek elején. Larry Gross a kulturális indikátor projektet vezette George Gerbnerrel, Michael Morgannal és Nancy Signorelivel. A kutatás elsősorban a televízió hatását vizsgálta a nézők attitűdjeire és viselkedésére (kultivációs elmélet). Az 1970-es évektől az 1990-es évek elejéig számos publikációt közöltek ebben a témakörben. A kutatásokban különös hangsúlyt kapott a televízió által közvetített erőszak hatása és a sztereotípiák és előítéletek kialakulása a nézőkben. Nancy Signorelivel a *Journal of Communication* szerkesztője volt, mely a korszak legszínvonalasabb kutatási eredményeit publikálta. A művészet és kommunikáció, a vizuális kommunikáció és a kisebbségek megjelenítése a médiában tartozott a fő kutatási területei közé és ezeket a kurzusokat vezette az Annenberg School-on, ahol dékánhelyettesként is működött. Nagy népszerűségnek örvendett a diákok körében. Nyitottsága, közvetlen kommunikációja és szakmai tudása nagy hatással volt a kommunikációs tárgyak hallgatóira. Sokan, így köztük én is, őt választottam a MA tézisem mentorául.

*Demeter Márton*⁶

Larry Gross az alábbi levelet küldte arra a kérdésemre, hogy vannak-e emlékei a TK-ról és Szecső Tamásról.

„[...] Az alábbiakat tudom felidézni budapesti látogatásomról. [A nyolcvanas évek elején] meghívást kaptam egy egyhetes szemináriumra, amely az irodalmi diskurzus kognitív és szociálpszichológiai aspektusaival foglalkozott. Azt hiszem, Szecső Tamás fontos szerepet játszott a meghívásomban, mégpedig annak köszönhetően, hogy George Gerbner kollégám említést tett neki a téma iránti érdeklődésemről: posztgraduális tanulmányaim és doktorátusom (PhD) a szociálpszichológiához kötődtek, és kutatásaim egyik elsődleges területe a művészetek és a kommunikáció. A szemináriumot a Magyar Tudományos Akadémia rendezte és Halász László elnökölte. Egy tucat magyar és USA kutató, többségükben pszichológusok voltak jelen (az USA-ból rajtam kívül Robert Abelson, Colin Martindale és Dean Simonton).

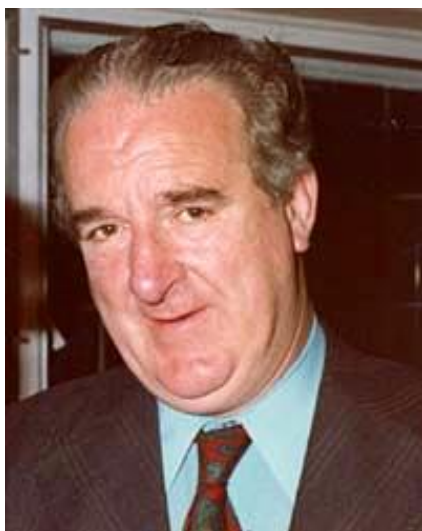
⁵ A TK egykori munkatársa: csilla.voros@nielsen.com

⁶ Demeter Márton nem volt a TK munkatársa, az életkora miatt ez nem is lett volna lehetséges, de azok közé a fiatal hazai kommunikációkutatók közé tartozik, akik szívügyüknek tekintik a TK tudományos hagyatékának ápolását. demeter@komejournal.com

A tudományos közleményeket később magyarul és angolul is publikálták.⁷ Kedves emlékeim vannak a szemináriumról és a Budapesten töltött időről. Azóta nem jártam ott újra, és az emlékeim az idő múlásával némileg halványultak, de élénken él előttem a Gellért Hotel, ahol megszálltunk, és a séták a [Szabadság] hídon keresztül a Váci utcán vagy a folyóparton az Akadémiáig.”

JAMES HALLORAN

(1927–2007)

Terestyéni Tamás

James Halloran az angliai Leicesteri Egyetem professzoraként húsz évig vezette az intézmény Tömegkommunikációs Kutatóközpontját (Centre for Mass Communication Research, Leicester University). Alapítója, majd húsz évig elnöke volt a Média és Kommunikáció Kutatás Nemzetközi Társaságának (International Association for Media and Communication Research, IAMCR), amelyben a TK-t (Magyarországot) Szecső Tamás képviselte.

Az IAMCR elnökeként egyik kezdeményezője és koordinátora volt egy 29 országra kiterjedő, az Unesco által finanszírozott nemzetközi kutatásnak, amely Külföldi hírek a médiában címmel 1979 és 1980 között zajlott: *Foreign News in the Media: International Reporting in 29 countries. Unesco Reports and Papers on Mass Communication, No. 93*. Editors: Annabelle Sreberny-Mohammadi – Kaarle Nordenstreng – Robert Stevenson – Frank Ugboajah. Paris, Unesco, 1985. A tartalomelemzéses kutatás magyar résztvevője Terestyéni Tamás volt, aki az eredményekről a *Jel-Kép*-ben is beszámolt.⁸

1984 szeptemberében Halloran professzor Szecső Tamás meghívására – feltehetően az IAMCR-hoz is kapcsolódóan – a TK-ra is ellátogatott, ahol tiszteletére egy kisebb konferencia szerveződött a média hírek valóságábrázolásáról.

⁷ *Pszichológia* 4. 1984/3, illetve Halász, László (1987ed.) *Literary Discourse. Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches*. Walter de Gruyter, 1987)

⁸ Geopolitikai térségek a hírekben. Egy nemzetközi tartalomelemzés tanulságai. *Jel-Kép*, 1981/1. 96–106.; Geopolitical Regions in the News. *Jel-Kép*, Special Edition, 1982.

PERCY TANNENBAUM

(1917–2009)

Szociálpszichológus, a hetvenes években a philadelphiai Annenberg School of Communication, Pennsylvania University, majd később a University of California Berkeley professzora, több amerikai és európai intézmény tiszteletbeli tanára.

*Pártos Ferenc*⁹

SZEMÉLYES EMLÉKEIM 1980-BÓL

Percy Tannenbaum egy nagyon okos, eklektikus érdeklődésű és nagyon melegszívű ember volt. Az ő meghívására tölthettem fél évet 1980-ban a nagy múltú Survey Research Center-ben, a University of California Berkeley campusán, amelynek igazgatója volt. Ez az „aranykor” volt, a Ronald Reagan elnöksége előtti utolsó éve a tomboló 70-es éveknek. Percy Tannenbaum mindig derűs volt. Boldognak és szerencsésnek tartotta magát kelet-európai zsidók leszármazottjaként, kanadai születésüként, a Berkeley campus feletti magas dombokon gyönyörű házában, minden nap a „kétszer sohasem egyforma” Golden Gate Bridge látványára ébredve.

Bár vendégkutató voltam, de családtagként kezelt, baráti vacsorákra hívott az otthonába. Ő vezetett be az amerikai életbe – a kulturális apróságai és fonásai – ahol azután később New Yorkban egyhuzamban 12 évet töltöttem. Tőle tanultam, „vidékről jötként érezve magam”, azaz kelet-európai fiúként, hogy milyen egy igazi, nem McDonald’s hamburger, egy igazi, nem vizes „Cream and Cookies” ice cream, mi az a Napa Valley-ből származó jó bor, hogyan kell automata váltós autót vezetni, milyen szemmel nézzem az amerikai TV hálózatok esti híreit, szerinte miért Berkeley az amerikai egyetemi-akadémiai világ legkellemesebb helye.

Ami ennél fontosabb és nagyon jellemző volt rá: tőle hallottam először, hogy a játék a szavakkal angolul „pun”, és hogy a „kétértelmű kifejezés” angolul egy francia kifejezés, a „double entendre”. Az én emlékeim szerint ez érdekelt legjobban, a pszicholingvisztikai jelenségek, a játék a szavakkal, a szavak mögötti értelmek és pszichológiai tartalmak. Negyven év távlatából is előttem van Percy arca a campus séták alatt, amilyen elragadtatással beszélt Nabokov-ról¹⁰ – akit akkor még csak névről ismertem –, aki született oroszként (ez fontos volt Percy-nek) jobban tudott angolul az angol anyanyelvűeknél, aki olyan angol szavakat és kifejezéseket talált ki, amelyek előtte az angol nyelvben nem léteztek. Mindezt azért, hogy a kétértelműségeket, az ambivalens tartalmakat le tudja írni angolul írt regényeiben. Emlékszem beszélgetésekre, hogy az európai kontinens nyelveit beszélők számára ez nem is olyan meglepő, hiszen sok nyelvben, németben, oroszban egy szóval lehet kifejezni elmentéses érzelmet, szerelmet és gyűlöletet, ami persze a „straightforward”, precíz fogalmakkal beszélő angol nyelvűek számára reveláció és gyönyör forrása. Későbbiekben meglepve láttam, hogy a vezető amerikai lapok is mindig az eredeti német Weltanschauung, Zeit-

⁹ A TK egykori munkatársa: partosf@gmail.com

¹⁰ Vladimir Nabokov (1899–1977) orosz születésű, családjával a bolsevik forradalom után 1919-ben emigrált, többnyire angolul író szerző. Legismertebb regényei: *Camera obscura*, *Lolita*, *Gyér világ*.

geist, Schadenfreude (világnézet, korszellem, káröröm) szavakat használják az angol helyett, mert angolul csak körülírni tudnák ezeket a fogalmakat. Emlékszem Percy arcára (a példaként említett Nabokov-i szavakra persze már nem), amint fejből idézett részeket Nabokov *Lolita* című regényéből. Percy élvezte az ambivalens attitűdöket tükröző kitalált kifejezéseket, amelyeket mindennapi angollal nem lehetne mondani. Egy érdekes történetre is emlékszem tőle, amit hangosan nevetve mesélt. Eszerint Nabokov, aki a háború után az akkori Amerikában is már híres emberként amerikai állampolgársági esküt tett, ahol az eskü előtt egy vizsgán mindenkinek bizonyítani kell, hogy ért angolul. A bírónő, aki jól tudta, hogy az az ember, aki előtte áll, jobban tud angolul, mint ő, a született amerikai, a törvényt követve mosolyogva nyújtotta át Nabokovnak a legegyszerűbb, néhány szavas, félalfabétákra szabott angol mondatokat tartalmazó feladatlapot, hogy érti-e, és Nabokov, a többnyelvű nyelvzseni komoly arccal, törvénytisztelően vizsgázott.

A Survey Research Center a University of California Berkeley-i campusán Percy Tannenbaum vezetése alatt egy élvonalbeli, de nagyon szabad hangulatú kutatóhely volt. Egy nagyon barátságos közösség, amit a második világháború utáni korszak survey mintákra alapuló méréseinek felfedezői lelkesége jellemezett. Tannenbaum szociálpszichológiai, nyelvi, tartalom- és médiaelemzői munkássága alapvető volt ezen a területen, és ez, úgy emlékszem, meghatározta kutatásaikat. Tannenbaum vezetésével egy nagy hírű intézmény működött, fontos tanulmányok sorát ontva több évtizeden keresztül. Tapasztalataim szerint az intézet – legalábbis azok a kutatók, akikkel én találkoztam – alapvetően módszertani, matematikai-statisztikai érdeklődésűek voltak, a mérések, a nyelvben kifejezett tartalmak méréseire koncentráltak.

1980 után legközelebb 2011-ben jártam magánúton lányommal a Channing Way-n, a Berkeley-i campuson, keresve a Survey Research Center épületét. Az idők változnak. Az intézetre jellemző egyetemi-akadémiai kutatás – noha a survey vizsgálat él és virul – komoly kihívást kapott a nagy adatbázisokra épülő elemzésektől már a 80-as évek végén, de különösen az internet által nyújtott „big data” elemzésektől. De nem csak a kutatási módszerek, az amerikai campusok szellemisége is változott. A Survey Research Center és annak az akkori nagyon liberális Kaliforniára jellemző, de a napi politikától mentes, objektivitásra törekvő, az emberi viselkedést felfedezni akaró szellemisége ma már a múlté. Az intézetet a University of California vezetése 2009-ben bezárta (hivatalosan beolvasztotta). Helyén az Institute for the Study of Societal Issues működik, a „faji, osztály és gender alapú társadalmi megosztottság kérdéseire fókuszálva”.

Percy Tannenbaum már nem él, de alapvető fontosságú munkái, intézetének kutatási eredményei fennmaradnak és szeretetteljes lénye bennem és bizonyára sokunkban itt marad.

Levendel Ádám¹¹ és Terestyéni Tamás

VACSORA EGY VASÚTI RESTIBEN

A nyolcvanas évek elejéről Percy Tannenbaumról magyarországi útja kapcsán közös személyes emléket őrzünk. 1982 telén Bécsben volt egy nagyszabású nemzetközi konferencia Kulturális indikátorok címmel, amelyen George Gerbnerrel az élen az Annenberg School of Communication több ismert személyisége, így Larry Gross, Nancy Signorelli, Michael Morgan is jelen volt, és társaságukhoz régi kollégájuk, Percy Tannenbaum is csatlakozott néhány alkalommal. Magyar részről előadást tartott Hankiss Elemér (MTA Szociológiai Intézet)

¹¹ A TK egykori munkatársa: adam@levendel.hu

az általa vezetett értékutatásról, mi pedig ketten a TK-t képviseltük egy szintén az értékek témaköréhez kapcsolódó prezentációval.¹²

A konferencia zárása után Ádám autóval hozta Magyarországra Tannenbaumot egy budapesti TK-s programra, és Tamás is csatlakozott hozzájuk (Hankiss Elemér már elutaztak vonattal). Elinduláskor felvetődött, hogy az amerikai vendéget be kéne vezetni a magyar konyha rejtelmeibe, és Ádám, aki még kérdezőbiztosi korszakából jól ismerte az ország legfigyelemreméltóbb vendéglőit, Győr-Sopron megyei határátkeléssel Fertőszentmiklóásra vezetett, mégpedig a Gyesev ottani vasúti restijét megcélozva, amelyet A Főnökasszony Maga Főzjelszóval úgy emlegettek, mint a megye legjobb konyhájú éttermét. Azonban majdnem hoppon maradtunk, ugyanis az étteremben a helyi mezőgazdasági szövetkezet vagy állami gazdaság tartotta az évről-évre közgyűlést: szépen terített asztalok, ünneplőbe öltözött emberek, ünnepi beszédek, sürgő-forgó pincérek, ínycsiklandó ételek, emelkedett hangulat. Végül aztán szorítottak nekünk helyet, ha nem is az ünnepi asztalok mellett, de úgy, hogy jól láthatuk-hallhattuk, mi történik a fő teremben. Közben rendeltünk és ettünk-ittunk mi is, Tannenbaum elkerekedő szemekkel figyelte az eseményt, amely jól érzékelhetően nagy hatást gyakorolt rá. Mint izig-vérig társadalomkutató, próbálta megérteni, hogy mi is zajlik itt, és kérdések sokaságát tette fel nekünk, mi pedig igyekeztünk kielégíteni a kíváncsiságát. Legfőképpen arra az ellentmondásra várt tőlünk magyarázatot, hogy miközben Hankiss Elemér kiváló előadása a bécsi konferencián nem utolsó sorban arról szólt nagyon meggyőzően, hogy Magyarországon és általában Kelet-Európában a XX. századi történelem viharában meggyengültek a hagyományos emberi-kulturális kapcsolatok, általános bizalom- és értékvesztés, nagyfokú elidegenedés következett be, és vészesen megkoptak – különösen a nyilvános terekben – a hagyományos közösségek és közösségi kapcsolatok; mindezzel szemben az első nyilvános helyen, amellyel Percy Magyarországon találkozott, egy vidám, derűs, nagyon barátságos munkahelyi közösséget lát, amelyet a társadalmi-kulturális viszonyok kutatói bárhol a világon irigylésre méltónak találnának; hol van itt a hagyományok és a közösségek elvesztése, a bizalmatlanság, az elidegenedés? Ez aztán jó témát adott egészen Budapestig. Egyikünk sem tudná már pontosan visszaidézni, hogy mire jutottunk, valószínűleg valami olyasféle tanulságot próbáltunk érzékeltetni, hogy „fecseg a felszín, hallgat a mély.”

Percy több mint egy hetig Budapesten Ádámnál lakott, ahol Brocha, a felesége is csatlakozott hozzá. Tartott előadást a TK-ban, aztán Buda Béla¹³ kíséretével az MTA Pszichológia Intézetében, illetve az ELTE BTK pszichológiai tanszékén. Ekkor kezdődtek egy könyve magyarországi megjelentetésének munkálatai: Percy H. Tannenbaum: *A televíziózás szociálpszichológiája*. Membrán könyvek. Szerkesztő: Levendel Ádám, lektor: Buda Béla. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985.

¹² Hankiss, Elemér – Manchin, Róbert – Füstös, László – Szokolczai, Árpád: *Modernization of Value Systems: Indicators of Change in Cross-Cultural Comparisons.*, ill. Levendel, Ádám – Terestyéni, Tamás: *Some Aspects of the Relationship between Political-Social Changes and Culture: The Case of Hungary.* Melischek – Rosengren – Stappes (eds.) *Cultural Indicators.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984.

¹³ Buda Béla (1939–2013) orvos, pszichiáter, a hazai kommunikációkutatás kiemelkedő személyisége.

BORISZ MAXIMOVICS FIRSZOV

vagy ahogyan az interneten és általában nemzetközi vonatkozásokban említik:

Boris M. Firsov

Hosszú és nemritkán meglehetősen feszültségteljes tudományos pályafutás után a Szovjetunióban, a változásokat követően 1994-ben ő lett a Szentpétervári Európai Egyetem (European University at Saint Petersburg, EUSP) egyik alapítója és első rektora. 2003-tól az egyetem emeritus professzora.

*Kováts Ildikó*¹⁴

A Tömegkommunikációs Kutatóközpontot (TK) mindig széles körű nemzetközi kapcsolatok jellemezték. Gyakran látogattak intézetünkbe külföldi média- és közvéleménykutatók, és sok munkatársunk töltött rövidebb-hosszabb időt német, francia, finn és amerikai tudományos intézetekben, ill. egyetemeken. Mintegy a „nyugati kapcsolatok” ellensúlyozására igazgatónk, Szecskő Tamás nagy gondot fordított az akkori szocialista országok hasonló kutatásokkal foglalkozó intézeteivel, egyetemeivel való kapcsolatok kiépítésére is. Mivel én jól beszéltem oroszul, tevékeny részt kaptam és vállaltam e kapcsolatok építésében. Kicsit ironikusan úgy mondtam annak idején, hogy én vagyok a TK „keleti kapcsolata”. Szívesen tettem, mert szerettem utazni, új emberekkel megismerkedni, és sok érdekes dologgal találkoztam ezekben az országokban. Szólás volt annak idején intézetünkben, hogy aki nyugati országokból tér haza, nem sok érdekeset tud mesélni, mert ott minden normálisan működik, bezzeg a szocialista blokkból hazatérve mindig van valami furcsa, meghökkentő story. Hozzáteszem, hogy mivel a TK-nak jelentős nemzetközi presztízse volt, barátságosan, vendégszeretően fogadtak bennünket mindenhol, de különösen a keleti országokban.

A szovjet kapcsolatokat illetően a Moszkvai Egyetem Újságíró tanszékét és a leningrádi Társadalmi-Gazdasági Problémákat Kutató Intézetben működő Tömegkommunikációs és Közvéleménykutató Osztályt kell kiemelni. Ez utóbbival évekig tartó, szoros együttműködést alakítottunk ki. Az osztályt Borisz M. Firszov vezette, aki hasonló zsánerű, szervező típusú kutató volt, mint Szecskő Tamás: ő is szorgalmazta a nemzetközi együttműködést, aminek egyébként később meg is itta a levét.

Firszov életútja elég kalandos volt az akkori Szovjetunióban. Elektrotechnikai egyetemi végzettséggel kezdetben különböző szinteken Komszomol,¹⁵ majd SZKP¹⁶ titkár volt, de aztán távolodva a közvetlen politikai karriertól, két évig igazgatóként vezette a Leningrádi Televíziót. Ettől a vezetői posztjától azonban egy a rendszernek nem tetsző élő adás után

¹⁴ A TK egykori munkatársa: ildiko.kovats@freemail.hu

¹⁵ A Komszomol vagy teljes nevén Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség a Szovjetunió állami ifjúsági szervezete, gyakorlatilag az SZKP ifjúsági tagozata volt.

¹⁶ A Szovjetunió Kommunista Pártja.

rövid úton megfosztották.¹⁷ Kandidátusi, majd akadémiai doktori disszertációját a médiáról és a közönségkutatásról írta. Ezekben külföldi (francia, brit, amerikai) tanulmányútjain szerzett ismereteit, tapasztalatait használta fel.

A TK-val a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején állt intenzív kapcsolatban a Firszoz által vezetett kutató osztály. Budapesten és Leningrádban (ma Szentpétervár) közös konferenciákat szerveztünk, majd az együttműködés kiteljesítésére, mintegy megkoronázására egy nemzetközi kutatást készítettünk elő észt és finn intézetek bevonásával. Olyan témát kerestek a kutatás vezetői, amely távolinak tűnt a politikától – ironikus módon ezt a környezetvédelemben találták meg: hogyan foglalkozik a média a környezetvédelem kérdéseivel, és ez hogyan befolyásolja a társadalom problématudatát. A tervek szerint a tallini, tamperei és budapesti résztvevők azonos metodika alapján dolgoztak az összehasonlíthatóság érdekében. Az adatok feldolgozására Firszoz két magyar kutatónak egyéves ösztöndíjat szerzett, és tervbe volt véve, hogy két leningrádi kutató majd Budapestre jön, de ez utóbbi már nem valósult meg.

Az egyik Leningrádba utazó budapesti kutató én voltam. A TK-ból más nem akart Leningrádba menni egy évre, végül családi kiutazás lett: mivel a férjem, Tölgyesi János is a TK-ban dolgozott, és média tartalomelemzéssel foglalkozott, ő is részt vehetett a kutatásban több kollégánkkal egyetemben. Két és fél éves kisfiunkat is magunkkal vittük. A család nyelvi nehézségeit én voltam hivatott áthidalni, bár a kisfiunk egy hónap múlva oroszul beszélt az óvodában, a férjem pedig remekül megismerte oroszul az ornitológiai és biológiai szakkifejezéseket, mivel egy vietnámi biológus csoporthoz kapcsolódhatott nyelvet tanulni.

A tervek szerint a közös kutatás anyagából írtam volna a kandidátusi disszertációm, mégpedig a Szovjetunióban, így a leningrádi Tudományos Akadémia kandidátusi kurzusán is részt kellett vennem, és le kellett vizsgáznom szociológiából, filozófiatörténetből és ideológiai tárgyakkól. Szóval nagy tervekkel indultunk, és tudtuk, hogy számíthatunk Firszoz támogatására. Kinti kollégáink is maximálisan segítőkészek voltak. Kapcsolatunk messze meghaladta a kollegiális jó viszonyt, baráti kapcsolatba kerültünk, például az akkori hiánygazdaságban, ha valamelyikük talált valamit a boltokban, nekünk is bevásárolt.

Egy dologra nem számítottunk: 1984 kora kora őszén érkeztünk ki, és 1984 októberében-novemberében valóságos politikai-belügyi hadjárat indult a Társadalmi-Gazdasági Problémák Intézete Tömegkommunikációs és Közvéleménykutató Osztályának vezetője, azaz Borisz Firszoz ellen. Elsősorban aktív nemzetközi tevékenysége, külföldön megjelent publikációi miatt támadták, és a BBC ágensének, burzsoá gondolkodónak nevezték. Közvetlen ürügyet az szolgáltatott, hogy finn kutatási partnerének, Kaarle Nordenstrengnek¹⁸ odaadott egy konferencia anyagot, amelyen egyébként rajta volt a szovjet cenzúra jóváhagyó pecsétje. Hazafelé utaztában Kaarle gyanútlanul be is mutatta ezt a határon. Firszozot azonnal hatállyal kirúgták az Intézetből. Eredetileg az SZKP-ból is ki akarták zárni, de aztán erre nem került sor, csak megrovást kapott.

Mint a leningrádi Intézet ideiglenes munkatársai, mi is végig ültük a boszorkányüldözésnek beillő tárgyalásokat. Megrázóak voltak. Haza nem jöhettünk, a magyar és a szovjet Tudományos Akadémia közötti egyezmény miatt az Intézet igazgatója nem engedte. További hét hónapot töltöttünk a vezető nélkül maradt Tömegkommunikációs Osztály depresszióba zuhant munkatársaival. A mágnesszalagon magunkkal vitt kutatási anyagokat elvette az Intézet igazgatója, a feldolgozást nem folytathattuk. A kandidátusi vizsgáimat az Akadémián

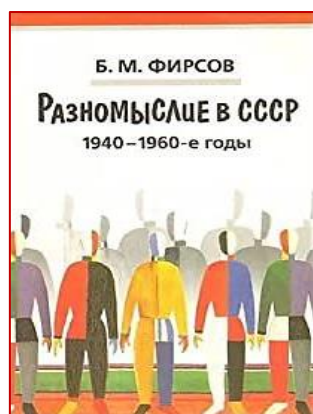
¹⁷ Az igazgatói posztról való eltávolításához egy földrajzi, kulturális, nyelvészeti élő műsor vezetett, amely arról szólt, hogy a különböző települések, utcák, régiók aktuálpolitikai célok érdekében történő átnevezése aláássa az emberek lokális és történelmi-kulturális identitástudatát.

¹⁸ Kaarle Nordenstrengről lásd Szekfü András írását ebben a számban.

mindenki meglepetésére igen jó eredménnyel lettem – bár ebben a szerencse is segített, jó tételeket húztam. Egyébként nem csak haza nem jöhettünk, de a várost sem hagyhattuk el.

Informálisan továbbra is Borisz Firszov volt a kandidátusi disszertációm tudományos vezetője, akit a leningrádi Akadémia Etnográfiai Intézete fogadott be – a szovjet rendszer felszín alatti pluralizmusának megnyilvánulásaként. Mivel a kandidátusi kurzusomat a Szovjetunióban kezdtem, a vizsgáimat továbbra is Leningrádban kellett letennem. Így a szociológiai vizsgámat a Társadalmi-Gazdasági Problémák Kutató Intézet igazgatóhelyettesénél kellett abszolválnom. Az egész esemény szurreális volt. Bezártak egy üres terembe, ahol egy óráig volt felkészülni a „szovjet embertípus életmódjából.” A kívülről kulcsra zárt ajtót viszont Firszov volt osztályának munkatársai egymás után kinyitogatták, és mindenben segítettek, de semmi nem volt elég jó az egyébként nem szociológus igazgatóhelyettesnek: közepest kaptam. Nagyobb problémát okozott, hogy hazajövetelkor a repülőtéren a disszertációm összes jegyzetét elvették az Intézet által velem küldött munkatárs levelének hatására, aki „segíteni” akart nekem a reptéren, hiába mondtam, hogy nincs rá szükségem. Ugyanott minden csomagom „elveszett”, főképpen a könyvek. Mint később kiderült, a kb. 500 oldal kézzel írott jegyzetemet lefordították oroszra öt példányban (néhány harmadik-negyedik másolat benne maradt). A fordítót személyesen ismertem, ő jelentkezett nálam, jelezve, hogy ha valami kompromittálót talál, kiveszi. Erre nem volt szükség. Egyébként sem én voltam a fontos, Firszovra kerestek kompromittáló anyagot nálam, persze ilyet nem találtak.

Firszovval a barátságunk azóta is megmaradt. Életútja továbbra is érdekesen alakult a szovjet rendszer változásával összefüggésben. 1989-ben a Szentpétervári Szociológiai Intézet igazgatójának nevezték ki, mégpedig V. A. Jadov¹⁹ professzornak, a Tudományos Akadémia moszkvai Szociológiai Intézete igazgatójának kifejezett kérésére, majd 1994-ben részt vett a nyugati alapítványok által finanszírozott, Oroszországban első nem állami, magánegyetem, a Szentpétervári Európai Egyetem (European University at Saint Petersburg, EUSP) létrehozásában, annak első rektora volt két választási ciklusban, 2003-tól az egyetem emeritus professzora: <https://eusp.org/en/people/firsov>. Fontos könyvet írt a másként gondolkodókról a szovjet érában (Разномыслие в СССР, 1940–1960. EUSP 2008), később pedig a szovjet szociológia történetéről (История советской социологии, 1950–1980-е годы. EUSP, 2012).

Borisz Firszov most 91 éves. Nemrég jelent meg a legújabb könyve, publikációinak száma már meghaladta a 200-at. E beszámoló írásakor (ez év júniusában) beszéltem vele telefonon. Akkor ünnepelték a 65. házassági évfordulójukat.

¹⁹ A szociológus V. A. Jadov professzor is jól ismert Magyarországon, lásd V. A. Jadov: *A szovjet szociológia ma*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971.; V. A. Jadov – Huszár Tibor – Kulcsár Kálmán: *A társadalmi magatartás előrejelzése*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.